

MAFKURA VA DAVRNING JANRDA AKSLANISHI

Bekmuratova Shirin Ulug'bekovna

Alfraganus Universiteti Xorijiy tillar kafedrası o'qituvchisi

E-mail: sbekmuratova6163@gmail.com

(+998) 90-123-86-00

<https://orcid.org/0009-0001-8112-3103>

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.23348875>

Annotatsiya: Mazkur maqolada davr va uning umumiy manzaralari talqin etildi. Shu boisdan ham, har bir davr yangidan-yangi g'oyalar iskanjasida qolishi, uning kelajagi ham shunga monand tarzda taraqqiy etishiga oydinlik kiritildi.

Kalit so'zlar: davr, mafkura, zamon, idrok, voqelik, hayot, aqida.

Abstract: This article interprets an era and its overall characteristics. It also clarifies how each era is influenced by new ideas and how its future development unfolds accordingly.

Keywords: era, ideology, time, perception, reality, life, belief.

Аннотация: В данной статье интерпретируется эпоха и её общая картина. В связи с этим раскрывается положение о том, что каждая эпоха оказывается под влиянием новых идей, а её дальнейшее развитие и будущее формируются соответствующим образом.

Ключевые слова: эпоха, идеология, время, восприятие, действительность, жизнь, убеждение.

Ingliz zamon adiblar har bir davrning umumiy qiyofasini ko'rsatishga harakat qiladilar. Shuning uchun ham davr qahramoni o'zgarib, turlanib, tuslanib turadi. Yillar, asrlar davomida sayqallangan epik tur janrlari o'zidan oldingi janrlar bag'rida qoim ekanligini unutmaslik lozim. Sababi, antik yunon madaniyati, insoniy munosabatlar, olam va odam mifologiyasi, tafakkur tarzi negizida boshqa xalqlarga

mudom o'z ta'sirini o'tkazgan va o'tkazib kelinmoqda. Shuning uchun biror janr haqida so'z yuritganda uning ildizlariga qarab baho berish odat tusiga kirgan. Bilamizki, **roman, roman-dilogiya, roman-trilogiya, roman-tetralogiya, roman-pentalogiya** kabi shakllar nafaqat jahon, balki o'zbek adabiyotida yuzaga kelganiga ham qariyb yuz yildan oshdi. Bu oraliqda janrning ichki va tashqi taraqqiyot tendensiyalari, shaklu shamoyili, mazmuni, g'oyasi, ijodkor konsepsiyasi u yoki bu darajada mafkuraviy, ijtimoiy, madaniy-tarixiy sifat ko'rsatkichlarida rivoj topdi. Shunday ekan, biz olib borayotgan nazariy-ilmiy tadqiqot maqsadi zamonaviy roman-trilogiya haqidagi qarashlarni umumlashtirish, uning ildizlari, kelib chiqish omillari, «Janr nima o'zi?» degan savollarga muayyan javob topishdan iboratdir.

Romanning yangi umri XX asrning 90-yillaridan keyin paydo bo'lgan bo'lsa, keyinchalik shu janr doirasida mini-roman, mifologik roman, postmodernistik roman, ramziy roman atamaları ham adabiy hayotimizga muqim o'rnashib, G'arbu Sharq oralig'ida o'ziga xos tarzda taraqqiyot yo'lini bosib o'tmoqda. Masalan, prof. U. Normatov bu haqda shunday yozadi: "90-yillari moddiy dunyo qonuniyatlariga, tarixiylik, ijtimoiy tahlil mezonlariga qat'iy amal qiladigan an'anaviy realizm bilan barobar diniy-islomiy talqin ustuvor qator asarlar maydonga keldi. Shaxsni faqat ijtimoiy munosabatlar mahsuli emas, ko'proq ilohiy, tug'ma-tabiiy, sirli-sehrli mavjudot tarzida ko'rsatuvchi, uning ijtimoiy-tarixiy sharoit – tuzum, davlat, siyosat, mafkuraga bo'ysunmaydigan g'aroyib tuyg'u, xislatlarini badiiy tadqiq etuvchi, ekzistensializm falsafasiga tayanuvchi, aniqrog'i, shunday talqinlarni o'z ichiga oluvchi romanlar ham yaratila boshladi. Bu foni dunyoning omonat, tagi puch g'oyalariga aldangan shaxs umri, mehnatining bema'niligini qabarik tarzda, ko'pincha ramziy-majoziy timsollar vositasida butun keskinligi, fojiasi bilan ochib beruvchi absurd asarlar, absurd qahramonlar xiyla ko'paydi"³⁷. Darhaqiqat, prof. U. Normatov haqli e'tirof etganidek, avvalgi sobiq ittifoq davridagi mafkuraviy

³⁷ Romanning yangi umri (professor U. Normatov bilan suhbat) // Dilmurod Quronov. "Adabiyot nadir" yoki Cho'lponning mangu savoli. – T.: Zarqalam, 2006. – B. 99–126.

tazyiqlar ortga chekindi, istiqlool shukuhi va sharofati bilan adabiy hayotimizda keskin burilish pallasi bo'ldi, desak mubolag'a qilmagan bo'lamiz.

Adabiyotshunos M. Xolbekov ta'kidlashicha: "XX asrning ziddiyatli va shafqatsiz dunyosida shaxsning yolg'izligi, o'z insoniy qiyofasini yo'qotishlik mavzusi 30-yillar G'arb adabiyotida peshqadam mavzuga aylandi. Ayniqsa, G'arb adiblarining Birinchi jahon urushi va uning ishtirokchilari taqdirini tasvirlovchi asarlarida ushbu mavzu o'ta ta'sirchan yangradi, kitobxon yodida qolarlik yorqin obrazlarda tasvirlandi. Jahon adabiyoti tarixida "yo'qotilgan avlod" (lost generation) (G. Steyn) nomini olgan bu avlod namoyandalari – Uilyam Folkner (William Faulkner, 1897–1962), Ernest Xeminguey (Ernest Hemingway, 1899–1961), Frensis Skott Fitsjerald (Francis Scott Fitzgerald, 1896–1940), Jon Dos Passos (John Dos Passos, 1896–1970), Richard Oldington (Richard Aldington, 1892–1962), Erix Mariya Remark (Erich Maria Remarque, 1898–1970), Anri Barbyus (Henri Barbusse, 1873–1935) va boshqalar G'arb adabiyotining keyingi ravnaqiga ulkan hissa qo'shdilar"³⁸. Talqin va tasvir o'zbek adabiyotiga kirib kelgan bu kabi oqim namoyondalari asarlarining fazilatlarida san'atning benihoya rolini yangicha ifodada ifodalashni tushunish mumkin. Yozuvchi S. Bo'riyevning "Tanholik tantanasi" roman-trilogiyasi tuzilishiga doir tavsiflarni quyidagi 5 ta mezonda aniqlash muhim:

- 1. Yozuvchi jahonning ilg'or adabiy tasvir metodlaridan maksimal darajada foydalanishni ko'zda tutgan.***
- 2. Idrok va ifoda madaniyati zichligini ilk bor hikoyalarda eksperiment qilib ko'rgan.***
- 3. Trilogiya janrining nazariy-shakliy qonun-qoidalarini zimdan o'rgangan.***
- 4. Voqelikni bayon qilishda xotira modusidan unumli foydalangan.***

³⁸ Muhammadjon Xolbekov. XX asr modern adabiyoti manzaralari. XX asr modernizm prozasining tadrijiy talqini. Manba: www.kh-davron.uz saytidan olindi. 2018-yil.

5. Esselashgan material fondi, yozuvchi ongidagi avvaldan yashab kelayotgan xayolot bilan chambarchas bog'lanib, oila va hayot birligini namoyon qilgan.

Shuningdek, an'anaviy tasvir prinsiplariga mif va roman, mif va reallik tushunchalarini ham ustalik bilan voqelik ichiga singdirib yuborgan. Bu o'rinda Said Ahmadning "Ufq", T. Qayipbergenovning "Qoraqalpoq dostoni"da kuzatilgan tasvir usullari ham yozuvchi dunyoqarashining murakkab fragmentlarni anglashga, anglatishga, ifodalashga katta zamin bo'lib xizmat qilgan.

Mashhur psixanalitik Karl Gustav Yung shaxs botini bir-birini to'ldirib turuvchi **uch qatlam**dan iborat ekanligini ta'kidlaydi³⁹:

1. Idrok;
2. Shaxsiy ongosti qatlami;
3. Ommaviy ongosti.

Yozuvchi Surxon Bo'riyevning 2010-yillardan buyon yozgan badiiy asarlarida idrok va ongosti hislarining bir-birini to'ldiruvchi mohiyatga evrilganini ko'ramiz. Negaki, ommaga bular unchalik qiziq tuyulmasligi mumkin. Biroq ongosti hislarida kechuvchi voqealar zanjiri "Tanholik tantanasi" romanida alohida ahamiyatga egadir.

Xayol va hayot haqidagi tasavvurlar inson botinida ziddiyatga aylanib boradi. Mazkur jarayonda adibning badiiy konsepsiyasi shakllanadi. Surxon Bo'riyev asarlarida ko'zga tashlangan voqelikni o'quvchi tamomila boshqacha tasavvur qiladi, hayotda boshqacha tarzda ro'y beradi. Yozuvchining "men"ini o'rganib ko'rish jarayonida shunday mulohazalar ko'z oldimizda zohir bo'ladi.

Yozuvchi Surxon Bo'riyev yozgan asarlardagi personajlar, qahramonlar ko'pincha baxtsiz va omadsiz. Ular baxt manzillari tomon harakat qiladi. Biroq jamiyat hayotining ba'zi tutumlariga bardosh berolmaydi. Oxir-oqibatda fojiaga

³⁹ Nazar Eshonqul. Ijod falsafasi. – T.: "Akademnashr", 2018. – B. 50.

yuzlanadi. Ayrim hikoyalarida realistik shakl va falsafiy-estetik qamrovni hisobga olmaganida, hikoya qahramonlari ham tushkun, alamzada, baxtsiz, omadsiz, sodda, ishonuvchan obraz sifatida namoyon bo'ladi.

Mashhur psixanalitik Erix Fromm XX asr insoniyat taqdirida muhim va hal qiluvchi misli ko'rilmagan kashfiyotlarni boshidan o'tkazayotgani haqida quyidagi fikrlarni yozadi: "Aqlli inson hayratlanish qobiliyatiga ega bo'lishi kerak. Agar shu gap rost bo'lsa, hozirgi zamon odamining aqliy holatiga achinsa bo'ladi. Yuksak darajada ma'lumotli va bilimli bo'lishimizga qaramasdan, Xudo bergan bu ne'matni – hayratlanish qobiliyatini yo'qotib qo'ydik. Go'yo hamma narsa ma'lum, biz bilmagan narsalarni esa ayrim mutaxassislar bilishi shart. Haqiqatan ham hayratlanish noqulaylik tug'diradi. Atrofdagilar bunday odamni aql-idroki past deb o'ylaydilar. Hatto bolalar ham kamroq hayratga tushishadi, hech bo'lmaganda, buni namoyish qilgisi kelmaydi, vaqt o'tgan sari esa bunday qobiliyat yo'qola boradi"⁴⁰. Binobarin, benihoya katta aql egalari ham hayotdan hech qachon ko'ngli to'lgan emas. Sababi, his va hayrat, aql birlashishida insonning ma'naviy qobiliyati, yaratuvchanligi, barcha qusurlari bilan ijobiy xislatlari ham yuzaga chiqadi. Yozuvchi mana shu nuqtani tahlil va tadqiq qilishga ko'p vaqt sarflaydi. Bu nuqtada odamzodning maqsad-muddaosi, yashash va ko'nikish tarzi, yovuzliklari, zo'ravonliklari, qon to'kishlari bilan birga barcha yaxshi va yomon fazilatlarini mujassam bo'ladi.

Xulosa shuki, hayot haqiqatini to'g'ri anglash, janrning ichki rivoji va tashqi omillarning ta'siri o'zbek adabiyotida alohida mavqe kasb etdi. Shuni unutmaslik joizki, zamonaviy trilogiya yozish hammaning ham qurbi va idrokidan kelavermaydi. Bu ishni baholi qudrat uddalay olgan yozuvchi S. Bo'riyevning ijodida trilogiya o'z mohiyati bilan yangi davrning o'ziga xos kayfiyatini namoyon qildi. Texnologiyalar taraqqiy etayotgan bir paytda, yozuvchi o'z olamini hamisha muhofaza qila olishi, ko'proq izlanuvchan bo'lishi, yanada yangi-yangi g'oyalar

⁴⁰ Erix Fromm. Inson qalbi. – T.: "O'zbekiston", 2016. – B. 38.

bilan hayot kechirishi tayin. O'lis AQShdan turib o'zbek tilida o'z dunyoqarashini ifodalari ekan, bunday salmoqli ijodiy ishning ilk ildizlariga tutashuvchi madaniyatlarni zimdan o'zlashtira olgani ham bejiz emas. Zero, keyingi bob va fasllarda bunga alohida, batafsil to'xtalib o'tishni maqsad qildik...

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Romanning yangi umri (professor U. Normatov bilan suhbat) // Dilmurod Quronov. "Adabiyot nadir" yoki Cho'lponning mangu savoli. – T.: Zarqalam, 2006. – B. 99–126.
2. Muhammadjon Xolbekov. XX asr modern adabiyoti manzaralari. XX asr modernizm prozasining tadrijiy talqini. Manba: www.kh-davron.uz saytidan olindi. 2018-yil.
3. Nazar Eshonqul. Ijod falsafasi. – T.: Akademnashr, 2018. – B. 50.
4. Erix Fromm. Inson qalbi. – T.: O'zbekiston, 2016. – B. 38.